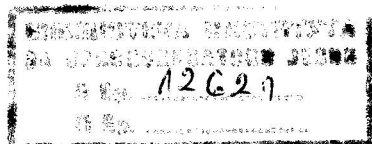

ЗБОРНИК
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
XIII/1

СТАЊЕ ПРОУЧАВАЊА ЦРНОГОРСKE ГОВОРНЕ ЗОНЕ И ДАЉИ ЗАДАЦИ*

МИТАР ПЕШИКАН

1. Црногорски и уопште јужни српскохрватски говори били су у средшту пажње испитивача још од првих почетака наше дијалектологије. Већ је Вук Караџић у предговору народним пословицама забиљежио већи број појава својствених говорима Црне Горе и Дубровника. На почетку овога вијека с радом Дубровчанина М. Решетара почиње српскохрватска дијалектологија као грана науке о језику, и већ у томе раду имамо обухваћену акцентуацију два црногорска говора — прчањског и озринићког (чевског племена). Након дуже паузе, крајем двадесетих година, појавио се краћи опис говора никшићког краја од Д. Вушовића, опсежнија монографија о пљеваљском акценту Г. Ружићића, а убрзо затим слиједе краћи радови Р. Бошковића о гласу *x* у црногорским говорима, Пољака М. Малецког о цуцком говору и њихов заједнички преглед староцрногорских говора.

Тим почиње интензивно и доста систематско испитивање црногорских говора. Отада се у београдским лингвистичким публикацијама „Српски дијалектолошки зборник“ и „Јужнословенски филолог“ појавило седам опсежнијих монографија о црногорским говорима: М. Стевановића о источно-црногорским говорима уопште и о пиперском акценту, В. Томановића о акценту села Лепетана, Ј. Вуковића о говору Пиве и Дробњака и о акценту истога говора, Б. Милетића (родом Војвођанина) о црмничком говору, М. Пешикана о говору и акценту Љешанске и дијела Катунске нахије. Податке о црногорским говорима употпунили су поједини краћи извјештаји с терена или расправе о појединим проблемима, нпр. извјештаји Р. Алексића о приморским говорима, радови Л. Вујовића о говору Мрковића (његова опсежна монографија о том говору још није објављена)**, радови М. Станића о говору Ускока, Д. Петровића о пјешивачком говору, говору Броћанца и говору Роваца (о овом посљедњем и рад М. Пижурице) и др. Познавању црногорских говора допринијели су и радови у којима се обрађује било уопште језик појединих црногорских писаца, било поједини елементи тога језика (о Његошевом језику Д. Вушовића, о неким особинама и М. Стевановића; о неким елементима Љубишина језика П. Сладојевића — и др.).

Црногорским говорима посвећена је пуна пажња и у дијалектолошком атласу, чија је израда у току (већ је прикупљен материјал са неколико црно-

* Кореферат за конгрес слависта у Будви, октобра 1969.

** У међувремену објављена у XVIII у књизи Српског дијалектолошког зборника (напомена у коректури).

горских пунктова), а разјашњавању појединих питања значајних за црногорске говоре битно су допринијели и синтетички или теоријски радови М. Решетара, А. Беллића, П. Ивића и др. Посљедњих година омогућено је и потпуније упоређивање црногорских говора с говорима сусједних области. Наиме, док су доскора постојали исцрпнији подаци од ближих области само о говору Дубровника (М. Решетар, П. Будмани и др.) и Метохију (Гл. Елезовић, М. Стевановић), недавно је А. Пецо објавио монографије о источнохерцеговачком дијалекту, а Д. Барјактаревић о говорима јужног Санџака; сусједни босански говори, међутим, још увијек су слабо познати.

Мање је систематски обрађивана црногорска лексика, али је и ова доста исцрпно прикупљана. Поред лексикографских прилога и података у помињаним радовима, обрађиване су и туђице у говорима Боке Которске (Васо Томановић), а са црногорског терена прикупљен је већи број збирки ријечи, које се обрађују и укључују у велики рјечник Српске академије наука и умјетности и Института за српскохрватски језик (збирке из Бара, Боке и посебно Рисна, Васојевића и посебно Велике, Грахова, Грбља, Гусиња, Дробњака, Зубаца, Иванграда, Ксмарнице, Куча, Љешкопоља, Мораче, Његуша, Пиве, Пипера, Пјешиваца, Плава, Пљеваља, Ријечке нахије и посебно Љуботиња, Ђеклића, Ускока, Цетиња, Црмнице, Цуца, а у оквиру ширих збирки и из других мјеста). Треба поменути и рјечник уз најновија издања Његошевих дјела (Р. Бошковић и М. Стевановић), а ових година се обрађује у Лењинграду и лексика у дјелима С. М. Љубише.

Како се види из овог прегледа, црногорска територија иде у дијалектолошки најпотпуније обрађене зоне нашег језичког подручја, а и рјечничко благо црногорских говора исцрпније је скупљано безмало него и у једној српскохрватској области. Та повољна оцјена ипак је само релативна, и показује само да разне друге области стоје у том погледу горе, а пред испитивачима црногорских говора и њиховог језичког наслеђа стоје и даље обимни задаци.

2. Ту је прије свега црногорска ономастика. И црногорска антропонимија (лична и породична имена) пружа доста захвалан материјал за различита проучавања, која практично нијесу ни започета, али овдје ћемо се задржати на топонимији, због изузетне важности и хитности задатака на овом пољу.

За црногорска географска имена (топонимију) карактеристично је изванредно богатство фонда, другим ријечима — веома развијена микротопонимија (имена мањих, локалних географских појмова). Нијесу ријетки случајеви да на територији једне малене насеобине срећемо на десетке занимљивих географских имена, или да неки чисто локални објекат или географски облик (нпр. невелико брдашце, или убао — тј. вода дубеница, или појединачно породично имање) има посебно име које потиче из дубоке старине. На жалост, црногорска микротопонимија не само да практично није обрађивана, него највећим дијелом није ни пописана, забиљежена као језички материјал; чак и постојеће топографске секције најкрупнијих размјера биљеже само мањи дио тога својерсног лексичког блага, а и то што биљеже веома често је погрешно записано. Отуда је неизбјежно да ће се — због исељавања и прекидања континуитета становништва — многи микротопоними сасвим

заборавити и као материјал неповратно изгубити; отуда и посебна хитност задатака на овом пољу.

Чињеница да се нијесу очували језици Илира и пресловенских Романа на територији Црне Горе одсудно ограничава могућности систематског утврђивања поријекла оних црногорских топонима који су преузети из других језика. Истовремено, такве околности веома увећавају опасности западања у неосноване етимолошке реконструкције, јер се за готово сваки немотивисани топоним могу у грчком, албанском и романским језицима наћи заводљиво блиски склопови. Ипак, ни постојеће могућности нијесу ни издалека искоришћене. Са прилично сигурности моћи ће се трагати за етимологијом топонима код којих се с више вјероватноће може претпостављати шта су значили у општем, апелативном смислу. Ту прије свега долазе у обзир имена која се понављају, тако да се упоређивањем самих појмова и уочавањем заједничке одлике да утврдити шта је ријеч морала значити; нпр. топоним *Кабал* понавља се за многа брда, слично као и ријеч *главица* — а то упућује на неку ријеч паралелну грчком *κεφαλή* „глава“. Опште значење моћи ће се с неком вјероватноћом претпостављати и за поједине топониме који се не понављају ако означавају веома карактеристичан појам (нпр. воду, превој или сл.). Доста свјетлости у поријекло и карактеристике црногорске топонимије може унјети и утврђивање зона у којима се срећу поједини елементи (нпр. термини „главица“, „ждријело“, „рупа“, суфикси *-ва*, *-ош*, *-ор* или сл.). При овоме треба имати у виду да се трагови туђих језика не одражавају само директно, позајмицом, него и привидно понашеним обликом (није сигурно да *Кобила* као име брда настаје спонтаном асоцијацијом и фигуром, него је та ријеч могла по сазвучју, „народном етимологијом“, наслиједити страну *Кабал* или сл.). Такође је вјероватно да у доста случајева словенски називи представљају калкове, дословне пријевде некадашњег туђег назива. Наравно, значај топонимије не ограничава се на трагове туђих језика, тј. нимало није мање важна словенска компонента у црногорској топонимији. Међутим, за проучавање свега тога неопходан је и хитан предуслов пописати топонимастички материјал што тачније и исцрпније и не допустити да се затиру подаци које тај материјал чува. Треба се надати да попис топонима Никшићког поља — рад Д. Петровића — представља почетак систематског биљежења и обрађивања црногорске топонимастике.

3. Не можемо се упуштати у оцјену задатака који стоје пред нама у проучавању средњовјековне писмености и њених споменика са овог терена, јер то више спада у историју културе него у проблематику црногорских говора. Напоменимо ипак да је и ту веома широко поље проучавања. Изгледа, на примјер, да је учешће зетских центара у ревизији црквених књига и спровођењу рашке, светосавске ортографије било веома активно, гдје нарочито пада у очи високи ниво писарске дјелатности у Иловици у Боки Которској; примјер овога је Иловичка крмчија, гдје се у запису писара Богдана истиче старање зетског епископа кир-Неофита око поправљања црквених књига, а из Иловице ће бити и недавно откривено Мокропољско јеванђеље, за које се чак може претпоставити да га је писао исти писар Богдан.

За саму проблематику црногорских говора од непосредније важности биће изучавање архивског материјала, нарочито из турског доба, јер ће то

омогућити сигурније историјско праћење појединих појава. Остаје, наравно, још доста да се уради и на описивању недовољно познатих говора, као што су говори приморја, околине Цетиња и Ријечке нахије, орјенско-шикшићког појаса и посебно предјела на крајњем сјеверу и истоку републике, али би се ипак рекло да је и досадашњим радом прикупљен велики фактографски материјал, који ставља на дневни ред комплексније сагледавање дијалектолошке проблематике ове зоне и омогућава извјесне синтезе. Као прилог томе, или као подстицај у том правцу, изнијешу овдје неке историјскодијалектолошке напомене.

Осврћ на развој црногорских говора

4. Како лексички фонд (општи и топономастички), тако и поједине структуралне појаве у црногорским говорима показују заправо двојак континуитет у овој говорној зони. С једне стране, то је континуитет у односу на словенско језичко, нпр. терминолошко наслеђе, а с друге стране знатно попуњавање или модификовање тога наслеђа из алоглотских извора, под утицајем несловенског становништва. То можда најљепше илуструју имена биљака, гдје преовлађују старе словенске ријечи (*бреза, брекиња, бријесит*, стара позајмица *буква, вишња, граб, дјешелина, јабука, јавор, јасен, крушка, мукиња, шрешња* итд.), али се — по правилу за биљке карактеристичне за крашке предјеле — јавља и низ туђица: *цер* (*quercus cerris*), *рањ* (врста храста, уп. тал. *огно*), *мулика* или *молика* (врста бора, уп. лат. *mollis* „мек“), *сомина* (*sabina*, кржљави крашки четинар), *бросква* или *броскиња* (зел. биљка, уп. *brassica*), *скрада* (врста траве, тал. *scarda*) и сл. Рекло би се да овакве појаве — веома примјетне и у топонимији — свједоче да су колонизацију ових крајева извршиле јаке струје словенских насељеника, али да је коначна славизација извршена поступно, да је смјена становништва била мање радикална него у сусједним областима. Другим ријечима, подаци црногорских говора у добром су складу с Порфирогенитовим свједочанством.

5. У погледу простирања најстаријих црта које се могу пратити не може се рећи да црногорски говори представљају неку повезану цјелину која би се могла супротстављати сусједним говорима. Ово се огледа у чињеници да зоне простирања оних дијалекатских појава које дијеле штокавску област а обухватају цијелу територију Црне Горе — истовремено захватају и знатне штокавске области изван Црне Горе. Тако је *-оро* у збирним бројевима карактеристика не само Црне Горе него и свеколике Србије; тип *Јово-Јова-Јовов* захвата не само Црну Гору него и ист. Херцеговину, дубровачки крај и дио Србије; преовлађивање јата у завршецима придјевске промјене својствено је не само Црној Гори, источној Херцеговини и ијекавској Србији него на одређен начин и екавском косовско-ресавском типу (*овем* према ијек. *овијем* и сл.).

Још јасније ово потврђују изгласе које дијеле и саму територију Црне Горе, укључујући њене дијелове у различите шире зоне. Тако се по каснијем развоју јата да закључити да се прва знатнија разлика у изговору овога гласа на српскохрватском подручју огледала у томе што је у источнијим областима преовладавао отворени изговор (у правцу *e*) а на западу затворенији;

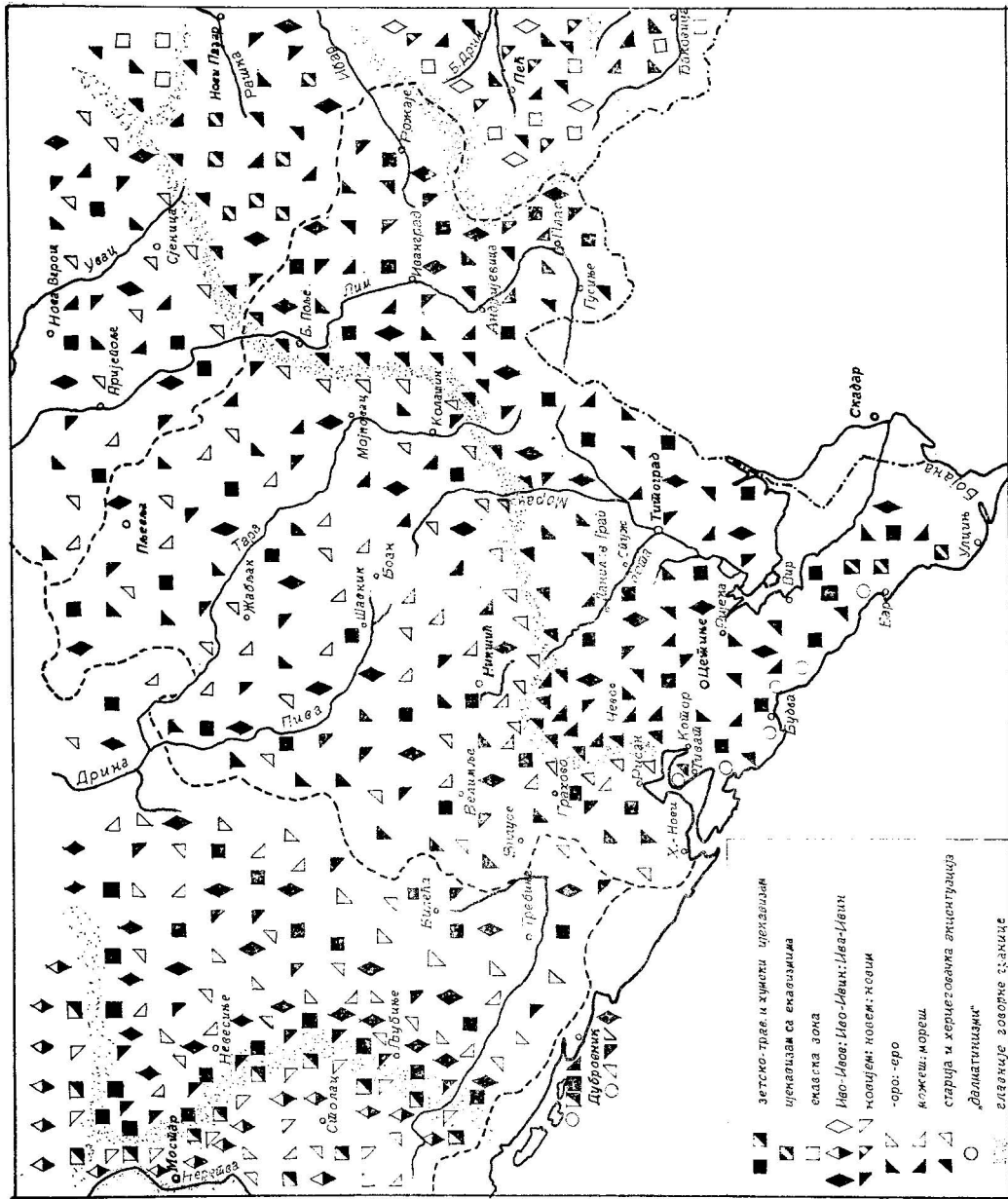
црногорска територија у свом највећем дијелу, заједно са србијанским западом и сјеверозападом, нагиње у овом погледу западним областима, али неке појаве на крајњем југу Црне Горе показују подударност с централним и југоисточним областима Србије и указују на припадност крајњег црногорског југа источној зони, зони отворенијег јата (мислим овдје на неке појаве у мрковићком екавизму, као и на екавизме и тип *грејати* у Црмници). Граница херцеговачке и старије акцентуације, затим граница *можеси-мореси* и неке друге појаве такође дијеле црногорске говоре укључујући их у различите шире дијалекатске комплексе.

Што се тиче поријекла ових старијих, средњевјековних изоглоса, неке од њих вјероватно указују на правац насељеничких струја у вријеме словенске колонизације, а друге су настајале касније, у доба словенских феудалних држава, и шириле се зависно од степена државне и друштвене узајамности појединих дијелова становништва.

6. Прва тако настала значајна говорна разлика која се сигурније може пратити јест појава самог ијекавизма, тј. развијање јата у правцу дифтонга. Најстарија зона ове појаве обухватала је свакако готово цијелу Зету, Травунју и бар један дио Хума; колико се ширила према Босни и Србији, тешко је сигурније рећи. Како је ова појава заједничка за Хум и источније области, њене коријене треба тражити у доба тјешње повезаности Хума са средњевјековном српском државом, тј. у вријеме прије Стефана Дечанског. Истина је да су први трагови ијекавизма у сачуваним споменицима млађи од овога доба, али је природно да је морало проћи извјесно вријеме од тренутка кад се изговор јата усмјерио у правцу дифтонга *ие* до времена кад су се компоненте тога гласа толико развиле и ојачале да је двојни изговор почео продрати у писане споменике. Према томе би се прелаз из XIII у XIV вијек могао узети као доба настанка ијекавизма као гласовне појаве.

7. Развитак и стабилизација ијекавизма нијесу ипци јединствено у цијелој ијекавској области. У најзападнијој зони ни у кратком ни у дугом слогу први елеменат двогласника није се развио и ојачао до равноправности (у погледу трајања и слоготворности) с другим дијелом, док се на истоку први елеменат замјене старог јата развија у пун самогласник, који чини засебан слог (*ијесма*, *вјенчајши* и на истоку и на западу, али у дугим слоговима изговор на западу остаје једносложан и тежи ка *вјек*, *сјијена* — док се на истоку развија *вијек*, *сјијена*). Једносложни изговор могли бисмо назвати *з а х у м с к и м и ј е к а в и з м о м*, јер према истоку не прелази границе Захумља, док је двосложност карактеристична за *з е т с к о - т р а в у н и ј с к и и ј е к а в и з а м*. Како је до одвајања Захумља од немањихке државе дошло послје Милутина, то XIV вијек (и то по свој прилици његову прву половину), треба узети као доба кад је на истоку изговор јата одлучно еволуирао у правцу двосложности.

Прва половина XIV вијека и иначе је веома значајна за уобличавање дијалекатских односа на југу српскохрватске територије, посебно за стабилизацију неких значајних говорних појава које вежу Зету и источну (травунјску) Херцеговину. Поред двосложности јата, овамо спада и преовладавање јатовских варијаната у замјеничко-придјевским наставцима и др. (*-ијем*, *-ијех*, *сједјети*, *нијесам* и сл.), затим мушка промјена имена одмила

Карта 1. Схема распрострања неких говорних појава на територији Црне Горе и суседних области

(*Јово-Јова, Јовов*) и неке друге појаве. Могућно је да оваква диференцијација у неким случајевима има коријена и у ранијим раздобљима, али ипак изгледа несумњиво да је доба Стефана Дечанског и Душана одлучно определијелило дијалекатску блискост Травуније, Зете и сусједних области Србије и Босне.

8. Прилике послје распада Душанове државе учиниле су те је дијалекатски развој на територији данашње Црне Горе и сусједних области пошао друкчијим путем, који је битно утицао на даљу судбину и диференцирање црногорских говора. Настанком млађе (херцеговачке, новоштокавске) акценације успоставља се на територији данашње Црне Горе прва дијалекатска граница која задржава одлучан значај све до најновијег доба. Граница чувања старије акценације заправо се поклапа са границом балшићке Зете према Твртковој држави (одн. у раније доба према области Николе Алтомановића), као и са границом црнојевићке Зете према сјеверозападним областима. Мада је акценатска граница имала и касније неких помицања — нпр. ширење катунске (цуцке) територије на рачун некадашњег племена Риђана, или напредовање млађе акценације на сектору Пјешиваца (можда и Роваца) — она је начелно исти правац задржала све до данас. С њом су се изједначиле и изоглосе неких других појава (*можеш* према *мореш*, вок. *Маре* умј. *Маро* и др.), тако да она и данас представља најзначајнију унутар-црногорску изоглосу која сјевер и сјеверозапад Црне Горе одваја од осталих црногорских говора и укључује у широку област млађег, новоштокавског дијалекта. Настанак ове границе највјероватније је везати за другу половину или крај XIV вијека, али је за њену стабилизацију и продубљивање разлика морао имати значај и цио XV вијек, па и касније доба.

Карактеристично је да је на сектору Старе Црне Горе ова граница била изразитија, док према истоку бјелогавлићко-васојевићки појас — са акцен-том дјелимично измијењеним у новоштокавском правцу — представља неке врсте прелазну зону, па и почетак акценатског одвајања овог појаса од најконзервативнијих брдских говора (Пипери, Братоножићи, Кучи) пада по свој прилици у доба прије пада Зете.

Могућно је да су се у доба средњевјековне Зете дуж границе према млађем говорима — и друге особине (а не само акценатске) поступно смјенивале, тј. да је постојао један прелазни појас који је, задржавајући старију акценацију, судјеловао у неким тенденцијама новоштокавског развитка (нпр. у погледу развитка полугласника у *a*, па и извјесне еволуције деклинације), док је најдубљи, прибалбански појас црногорских говора остајао изван ових процеса или и развијао специфичне дијалекатске особине.

9. За мање-више све досад помињане дијалекатске границе заједничко је да имају начелно исти правац, тј. да браздају нашу језичку територију у правцу сјевероисток-југозапад, окомито у односу на морску обалу. Друкчијег је правца, међутим, једна појава која одваја староцрногорске говоре од источнијих области, тј. специфично дјелимично преношење акцента (с крајњег кратког отвореног слога). И ову појаву треба везати за период средњевјековне Зете, јер староцрногорска акценација — будући да захвата и приморје и да се спушта у зетску равницу — није могла настати у доба послје пада Зете; у том правцу свједоче и неке чисто лингвистичке закони-

тости⁻⁻⁻ (акцент на првом дијелу некадашњих дифтонга: *дѣоба*, *сѣоце*, *мијена* и сл).

Тако се већ у предтурско доба оцртава основна подјела црногорских говора на 1. говоре херцеговачког типа, 2. брдске (источноцрногорске) говоре и 3. говоре Старе Црне Горе и приморја, можда већ са зачецима дифференцирања и ова два појаса.

10. Раздобље од пада Зете па негдје до XVIII вијека несумњиво представља вријеме формирања мање-више коначних дијалекатских односа и граница на терену Црне Горе. За овај период карактеристично је неколико појава које су условиле новију дијалекатску слику и распоред говорних типова.

а) Долази до осјетнијег одвајања приморских говора од староцрногорских и до јачања њихових веза с нашим приморским појасом уопште, чему је свакако погодновало присуство Млетачке Републике.

б) Долази до знатнијег издвајања и особенијег развоја староцрногорских говора, о чему најрељефније свједочи номинатив типа *Маре* (умј. *Мара*), појава претварања *си*, *зи*, *сл*, *зл* у *ши*, *жи*, *шл*, *жл*,* затим чување гласа *х* и др.

г) Зетска равница остаје без изразитијег контакта са староцрногорским говорима, док остаје интензивна узајамност и контакт како са источноцрногорским говорима тако и са албанским језиком; такође је примјетан утицај главне саобраћајнице која је пресијецала Црну Гору правцем Никшић—Скадар.

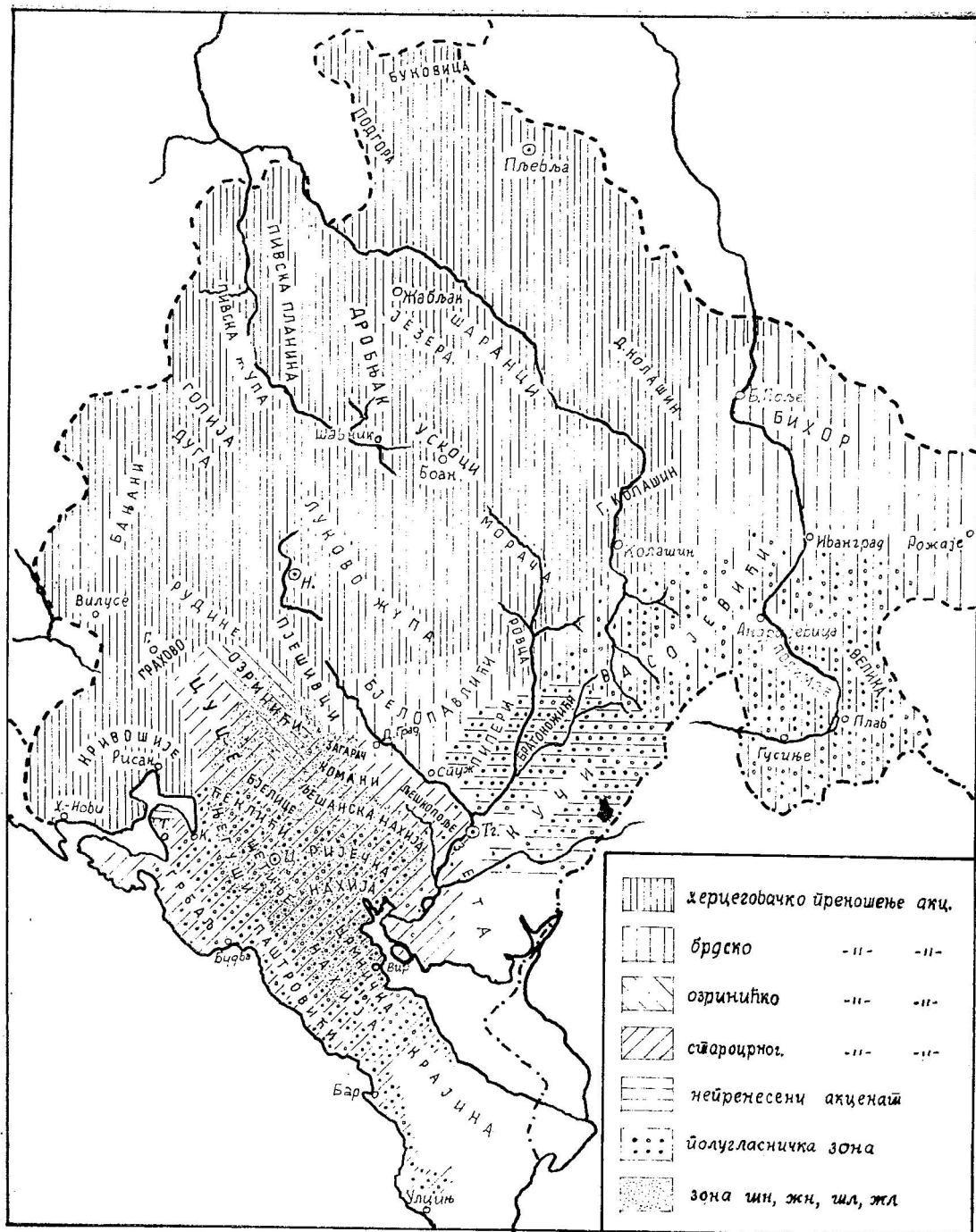
д) За источноцрногорске говоре у овом периоду карактеристична је интензивна међусобна узајамност, али и судјеловање у неким појавама својственим широким областима штокавског дијалекта (губљење гласа *х*).

е) Унутар саме Старе Црне Горе уобличавају се доста издужене зоне, на чије је пружање свакако имао утицај правац сточарских сезонских кретања. Тако имамо једну зону од побережја Боке до Скадарског језера, другу од Цуца до Љешанске нахије, а као трећа зона могу се узети Озринићи.

ж) Уопште широм читаве црногорске територије долази до дифференцирања појединих локалних типова, по правилу у племенским границама.

11. За новије доба, међутим, постаје примјетно неке врсте превазилажење локалних типова и почетак извјесног уједначавања, генерализовања, нарочито око некадашњег центра Црне Горе. Такође јача узајамност старијих говора с црногорским говорима херцеговачког типа. Честа сељења и интензиван контакт са слободном црногорском територијом учинили су да су се поједине одлике старијих говора преносиле и преко акцентатске границе, чиме се сјевер и сјеверозапад Црне Горе повезују с матичним црногорским крајевима и донекле подвајају од осталих новоштокавских области. Примјетан је и обрнути утицај, тј. утицај говора херцеговачког типа на неке старије црногорске говоре, нпр. цуцки и озринићи.

* Према саопштењу др Луке Вујовића *жи*, *ши* итд. спушта се и у Грбаљ, па ту треба исправити приложену карту (нап. у коректури).

Карта 2. Унутрашње диференцирање црногорских говора

Ова скица никако не претендује на коначност, поготово у погледу датирања појединих појава. Она представља само оријентациона, у извјесном смислу прелиминарна уопштавања, дијелом преузета и од других испитивача (нарочито из *Дијалектологије српскохрватског језика* П. Ивића).

Митар Пешикан

ПРОВЕДЕННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ НАРОДНЫХ ГОВОРОВ ЧЕРНОГОРИИ И ЗАДАЧИ ДАЛЬНЕЙШЕГО ИЗУЧЕНИЯ

Резюме

Автор дает обзор проведенных исследований народных говоров Черногории, которые с самого начала были в центре внимания сербскохорватской диалектологии. Благодаря тому, что в течение этих исследований накоплен значительный материал, стал же возможным переход к синтетическим обобщениям, к которым следует отнести очерк исторического развития черногорских говоров, данный во второй части работы.